KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Kopcsányi Márton prózája

A Nyitra megyei Kopcsányból származó Pap Márton, aki a ferences szerzetben a Bonaventura nevet kapta, méltatlanul mellőzött alakja XVII. századi irodalmunknak. Az egyház- és rendtörténetek, a katolikus kegyességi irodalommal foglalkozó régebbi dolgozatok a kor jelesebb egyházi férfiai között tartják számon, néhány tematikai, dogmatörténeti újdonsága révén nemegyszer az első helyen. Neve az akadémiai *Kézikönyv* névmutatóiból hiányzik, pedig — ha másért nem is — műveinek száma, korabeli — igényt jelző — népszerűsége miatt említést érdemelt volna. Prózájának vizsgálata nem egy olyan tanulságot eredményezett, amely hozzájárulhat erről a korról vallott felfogásunk finomításához.[1]

(Élete, művei, kora.) — Élete, amennyire a hiányos adatokból összeállítható, egy, a maga hivatását meglelő, képességeit a legmagasabb fokon kibontani tudó ember útja. Egyetlen különös esemény van életében. 1607-ben Forgách Ferenc érsek esztergomi kanonokká nevezte ki a 28 éves Kopcsányit. Jelentős jövedelemmel rendelkezik, a káptalannak rangban a harmadik embere. Két év után váratlanul lemond a kanonokságról, és belép az újra megszigorodó ferences rendbe. Mi volt oka tettének? Az aszkézis iránti hajlam, valamilyen nagy lelki megrázkódtatás? Életének fennmaradt dokumentumai, a művei, erről hallgatnak. Egy ideig visszavonultan él a nagyszombati, pozsonyi kolostorban, de az ellenreformációs katolicizmusnak minden erőre szüksége van. Ennek hatására, s talán saját hajlamait is követve lép újra a nyilvánosság elé, és kapcsolódik be a rekatolizáció munkájába szervezőként, íróként, szónokként. Innen már zökkenőmentesen emelkedik pályája. 1617-ben az új győri ferences kolostor priorja, 1622-ben mint a magyar salvatoriánusok első definitora és provinciális helyettese a ferences kolostorok közgyűlésének elnöke. 1630 novemberében szentelik föl a kismartoni kolostort, amelyet Eszterházy Miklós építtetett. Az avató beszédet Kopcsányi tartja, s ettől fogva ő a kolostor rendfőnöke, a nádornak és feleségének, Nyári Krisztinának udvari prédikátora, 1637-ben 58 éves korában bekövetkezett haláláig.

Kopcsányi életműve és működése szemléletesen példázza az ellenreformáció számos sajátosságát, sőt a magyarországi katolicizmus helyzetét, tevékenységét általában is a XVII. század első harmadában. Tipikusan rekatolizációs jelenség műveinek tematikája és szinte valamennyi vallásos műfajt felölelő teljessége. Első műve „egyházi segédkönyv", a vasárnapokra és ünnepekre rendelt bibliai *levelek és evangéliumok* gyűjteménye.[2] (Ehhez a munkához hasonlóan a katolikus hitelvek terjesztését szolgálja utolsó műve is, egy töredékesen fönnmaradt *katekizmus*.[3]) A következő azt a műfajt képviseli, amire talán a legnagyobb szükségük volt ez időben a katolikus híveknek: *imádságoskönyv*.[4] Szükségességét bizonyítja, hogy életében háromszor, a század folyamán összesen ötször jelent meg. A Pázmányénak szomszédságában! Imádságoskönyve megjelenése után másfél évtizeddel adja ki következő könyvét, a Szűz

[1] Kopcsányi Mártonról az egyetlen átfogóbb tanulmány KOPCSÁNYI Jánosné (Schürz Erzsébet) disszertációja: Kopcsányi Márton ferencrendi szerzetes életrajza és irodalmi munkássága. Bp. 1934. Műveit értékeli még: GAJTKÓ István: A XVII. század katolikus imádságirodalma. Bp. 1936. (Palaestra Calasanctiana 15.) és GULYÁS István: A XVII. század katolikus aszkétikus irodalma. Bp. 1939. (Palaestra Calasanctiana 26.) Említi: TAKÁCS Ince: Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok — különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra. (Szent István Akadémia I. O. Értekezései III. köt. 7. sz.) Bp. 1942., IPOLYI Arnold: Bedegi Nyáry Krisztina (1604—1641). Bp. 1887. 96—98., KUDORA J.: A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története. Bp. 1902. 121—2., MIHALOVICS Ede: A katholikus predikáczió története Magyarországon. Bp. 1900—1901. II. 34., 235—6.

[2] Evangeliumok és epistolak ... . (Bécs 1616.) RMK I. 461.

[3] A kerestyeni tudomaninak rővid Sommája ... (Bécs 1637.) Az Imádságoskönyv 3. kiadásához kötve. RMK I. 666.

[4] Keresztyen Imadsagos Könyvecske ... 3. kiadás (Bécs 1637.) RMK I. 665. Első kiadásának éve 1616.

Máriáról szólót.[5] A XVII. században megformálódó Regnum Marianum- és Patrona Hungariae-eszmény egyik alapvetése a mű, a Mária-kultusz első nyomtatott magyar nyelvű feldolgozása. Stílus szempontjából is legkiemelkedőbb műve Kopcsányi Mártonnak az 1634-ben kiadott *elmélkedés gyűjtemény*.[6] Itt valósul meg a legtisztábban az a morális nevelési szándék, amely jellemezte már az imádsággyűjteményt és a Máriáról szóló könyvet is. Ez is a *lelki kalauzok*, az ellenreformáció tipikus műfajába tartozik, és szerzőjének ferences volta ellenére jellegzetes terméke és terjesztője a loyolai elveknek: nem a középkori franciskánusok misztikus szellemi hagyományát éleszti, hanem a jezsuita aszkétizmusnak az akaratra építő sokkal józanabb s egyúttal célratörőbb valláserkölcsi elveit.

Kopcsányi ferences volta mégis bizonyos hangsúlyt érdemel. Ha műveiben rendi hagyományok csak korlátozottan érvényesülnek is, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ő volt az ellenreformáció „Pázmány-nemzedékének" ferences exponense. Az ellenreformációt hajlamosak vagyunk kizárólagosan a jezsuita rend munkájának tulajdonítani, pedig a század első évtizedeiben a ferences rend is nagy fejlődést mutat az újraszerveződés és a rekatolizációs munka terén. A török hódoltság és a reformáció előtti években 73 szalvatoriánus és 43 mariánus kolostoruk volt az országban, a XVI—XVII. század fordulóján összesen 6—7. 1640 körül újra több mint 30. (Eszterházy Miklós egymaga 9 kolostort építtetett nekik.)[7] És ne felejtsük el, hogy a tipikus ferences vidékeken a török ült. A ferencesek ellenreformációs munkáját bizonyára segítette, hogy őket nem fogadta olyan ellenszenv, mint a jezsuitákat az első időben, nekik voltak hagyományaik Magyarországon. A ferencesek a XVII. század elején a térítés és a prédikálás kevésbé látványos munkáját végezték. Íróként Kopcsányi mellett csak *Rudinai Fr. János* és *Malomfalvy Gergely* érdemel említést. Általánosítva azt mondhatnánk, hogy amit a jezsuiták a társadalom felső rétegében végeztek, azt a ferences barátok a nép között folytatták és gyökereztették meg.

Kopcsányi annak az írói körnek volt a tagja, amely a nádor, de elsősorban a felesége, Nyári Krisztina köré csoportosult. Tőle vévén „serkentést, sőt talán irányt is".[8] A nádori udvar pedig a központja volt az ellenreformáció világi bázisának. Kopcsányi szerepét az ellenreformációs munkában legvilágosabban az mutatja meg, hogy kinek szánta könyveit. Az ajánló levelek és az előszók tudósítanak erről. Az Evangéliumok és epistolák (ennek mecénása a pozsonyi kamara)[9] a falusi „egyegyeu keresztyen praedikatoroknak" munkáját hivatottak segíteni. Az *Imádságoskönyv* és a katekizmus természeténél fogva a legszélesebb körökhöz fordul, a már katolizált hívek számára az első, a katolizálás határán levőknek az utóbbi. A Máriáról értekező munka és az *Elmélkedések* elsősorban — Nyári Krisztina (a főnemesség!) mellett — a latinul nem tudó Klára-szűzeknek íródott. (Ugyanaz a gesztus, amely a magyar nyelvű kódexirodalom javát létrehozta.)

(A középkor újraidézése.) — A korai barokk vallásos irodalom, amelynek javát az ellenreformációs törekvések hívták életre, igen nagy mértékben támaszkodik a reneszánsz előtti századok hagyományaira. Az egyházatyák alapvető forrásai a barokk vallásosságnak, dogmatikai érvrendszerük, példatáruk vagy nem ritkán csupán a tekintélyük révén. (Ez a korszak emeli fel és terjeszti ki immár nyomtatásban, tehát sokszorosára növekvő hatóerővel, azokat a költőiistilisztikai eredményeket is, amelyek a középkori vallásosságban kimunkálódtak. A költőiségnek ez a szférája később a világi műveket is szép színekkel fogja gyarapítani.) A középkori hagyományok felidézésében Kopcsányinak úttörő érdemei vannak.

Könyveinek motívumai és témakörei szinte teljesen felölelik mindazt, ami a középkori irodalomban is jelen volt. Az elmélkedés mint műfaj már maga is tipikus középkori (meditatio, contemplatio). Nyolcvan elmélkedést tartalmazó könyvében legnagyobb súllyal Jézus szenvedései, az utolsó dolgok és egyes erkölcsi tulajdonságok magyarázatai szerepelnek: mind jellemző témái az egyetemes s ezen belül a magyar középkor irodalmának. *Krisztus szenvedéseinek* tárgyalásával nem fájdalmának ekszta tikus átélésére buzdít, mint a misztikusok, hanem bizonyos morális alapelvek (tűrés, alázatosság, szelídség stb.) elfogadására. Az *utolsó dolgok* kultusza is gyakran fölbukkanó motívuma kódexirodalmunknak (Érsekújvári-, Nádor-, Debreczeni-k. stb.). Többnyire *Kempis De imitatione Christi*-je nyomán fejtegetik a halál, az utolsó ítélet kikerülhetetlenségét, a pokol borzalmait, az üdvözültek boldogságát. A téma nagy barokk kori népszerűségében Nyéki Vörös Mátyás mellett Kopcsányinak is szerepe lehetett.

[5] A bodog Szüz Mária élete . . . (Bécs 1631.) RMK I. 596.
[6] A keresztyéni tökélletes eletre intő . . . nyolcuan Elmélkedéfek . . . (Bécs 1634.) RMK I. 632.
[7] TAKÁCS: i. m. 11., Kopcsányiné: i. m. 14.
[8] IPOLYI: i. m. 96.
[9] KLANICZAY Tibor hívja föl erre a tényre a figyelmet A magyar barokk irodalom kialakulásáról írt tanulmányában. (Reneszánsz és barokk c. köt. Bp. 1961. 381.)

Kódexeinkben lépten-nyomon találkozunk egyes *erkölcsi elvek* kifejtésével, azok követésére vagy elkerülésére való buzdítással. Ez képezi Kopcsányi elmélkedéseinek törzsanyagát is, sőt alapvetően morális beállítottsága következtében más témák tárgyalását (Jézus élete, Mária tisztelete) is ilyen irányban futtatja ki. Ilyen típusú hosszabb összefüggő elmélkedéssorozatot az Érsekújvári-k. tartalmaz. (169—256.)[10] 39 fejezetéből 34 a Bernátnak tulajdonított, 73 fejezetből álló *Liber de modo bene vivendi* hatására készült. Hasonló vonásokat találunk, sőt több esetben frazeológiai rokonságot is. Pl. a *fösvénységről* írva mindketten idézik Pál apostolt (Kolos. 3. 5.): „Fesvénység ki bálván szolgálattyának mondatik" (Érsekújvári-k. 207.); „a fösvénység bálványi szolgálat" (E. 197.).[11] Hasonló a *rágalmazás* elítélése is: „Miképpen az ebek megmarják . . . embereknek lábait, azonképpen az rágalmazók megrágják ő baráttyoknak életit" (Érsekújvári-k. 187—8.); „A rágalmazó ember húst rág . . . . Gyalázatos a rágalmazó, mert hasonló a farkashoz . . ." (E. 271-2.) Az ilyenféle rokoníthatóságok alapján nem lehet bizonyságnak venni, hogy Kopcsányi közvetlenül ismerte volna ezt a kódexet, sokkal valószínűbb, hogy azonos forrást használtak.[12]

Kopcsányit az egyháztörténet elsősorban azért méltatja, mert ő volt az első s egyik legnagyobb hatású szószólója a Mária-tiszteletnek, a magyarországi katolicizmus központi gondolatának. Szűz Máriáról írott könyve jellegzetesen enciklopédikus munka, mindaz megtalálható benne, ami témájával akár a leghalványabb kapcsolatban is áll. Jellemző e szempontból, hogy még az Alkoránból is több helyen idéz (pl. Mária eredendő bűntől való mentességének igazolására 37.), sőt — „bár nem ékes a dicsiret a bünös ember szájába" — még Kálvintól, Luthertől, Bullingertől is! Az elsőrendű forrás természetesen itt is a középkor. Máriát a biblia kevés helyen említi, s a középkori vallásos köztudat az apokrif iratok meg az egyházatyák művei alapján építette ki kultuszának rendjét. Kódexirodalmunk számára alapvető műnek számított Bonaventura: *Meditatione vitae Christi c.* munkájának III. fejezete *(De vita Mariae Virginis et septem petitionibus eius)* az ugyancsak Bonaventurának tulajdonított *Psalterium Beatae Virginis*, a Bernát nevéhez kötött *Planctus*, a névtelen XIII. századi szerzőtől származó *Corona Beatae Mariae*, de elsősorban Temesvári Pelbárt *Stellárium*a.

Kopcsányi könyve mindazokat a motívumokat tartalmazza, amelyek a középkori irodalmunkban is fellelhetők. A II. fejezet Mária 7 örömét és 7 „epségét" tárgyalja. Az előbbit pl. a Debreceni-, a Gömöri-, és a Pozsonyi-kódexben olvashatjuk. „Epeségeiről" a Czech-, a Debreceni-, a Winkler-k. stb. ír. Megközelítőleg ugyanazokat az „örömöket" és „epeségeket" tárgyalják, mint Kopcsányi. Pl. a planctusok a Winkler-kódexben (329—37.) és a Pelbártnál levők (3. könyv) öt esetben azonosak a Kopcsányiéval. Kétségkívül a Stellárium ihletését, ötletadó szerepét mutatja a III. fejezet. Végső forrásuk egyaránt az Apokalipszis: In capite eius corona 12 stellárum (12.1.). Pelbárt egész könyvét erre a számra építi, nála a 12 csillag a Máriával történt 12 titkot jelenti, életének 12 nagy eseményét. Kopcsányi Mária életrajzát az első fejezetben adja, mégpedig a Mária-ünnepek rendjének megfelelően; itt a csillagokkal erényeket jelöl: erénykoszorút.

A IV. részben beszél — többek között — Mária nevéről és „nevezetiről". A Mária szó betűivel való játék középkori ötlet. Az ismeretlen szerzőtől származó *Miserorum pia adiutrix*[13] kezdetű himnusz strófájának első betűiből a MÁRIA név olvasható össze. [A Nádor-k. fordítója ezt sajnos nem vette észre (701—3.)]. Pelbártnál a kezdőbetűk azt az öt jótéteményt jelzik, amellyel Mária elárasztotta a földet (VI. könyv): M — *m*ater misericordiae et *m*ediatrix *m*undi, A — *a*dvocata generis humani, *R* — *r*eparatrix *r*uinae angelicae et humanae, *I* — *i*lluminatrix totius ecclesiae et mundi, A — *a*uxiliatrix miserae in omni necessitate. Az Érsekújvári-kódexben olvasható (520—1.) „Az édes Sziz Máriának nevében való diáki bötűkről egy kisded predikáció", itt a betűk egy-egy ékkövet jelölnek (*M*argaretha, *a*damas, *r*ubinus, *i*aspis, *a*llektorius), a kövek pedig — mint minden természeti tárgy a középkorban — misztikus erővel bírnak: a gyémánt pl. békességet tud szerezni az „öszvehábarodott" emberek között, a jáspis bátorrá teszi viselőjét stb. Ez a magyarázat is Pelbárt leleménye (VI. könyv I. rész). Megtalálható még a Kazinczi- (59—62.) és a Teleki-kódexben (328—34., 343—44.). Kopcsányinál Mária neve (amit „tengeri csillagnak" fordít) „megpéldáztatott öt böcsületes asszonyállatok által". Mózes húgának *M*áriának, Sámuel anyjának *A*nnának, *R*uthnak, a Holofernest megölő *J*uditnak és a Dávid király haragját megengesztelő *A*bigailnak kezdőbetűiből és erényeiből összegeződik Mária (368—73.).

[10] L. PUSCH Ödön: Vallásos elmélkedések kódexeinkben. (Kolozsvár 1910.)

[11] A Kopcsányi művekből vett idézetek jelzése: Imádságos Könyvecske: I., Mária élete: M., Nyolcvan elmélkedések: E. A lapszámok az idézett kiadásokra vonatkoznak.

[12] Nem elég érv az sem, hogy az Érsekújvári-kódex hosszú ideig ferences környezetben volt. L. Középkori magyar írások. Összeállította: MEZEY László. Bp. 1957, 417—18.

[13] Eredetijét l. TORDAI Ányos: Kódexeink Mária-himnuszai. Bp. 1903. 41.

A könyv egyik legérdekesebb része az, ahol szinte szótárszerűen fölsorolja a Máriát ékesítő epitheton ornansokat — költőjük pontos megjelölésével: *tenger csillaga, élet szüléje, paradicsom gyönyörűsége, az igaz hit istápja, hívek tornya, tejjel és mézzel folyó föld* stb. (362—3.).

A középkorral való rokonságot az elmondottak eléggé érzékeltetik, noha még számos tartalmi, motivációs vagy frazeológiai párhuzamra lehetne rámutatni. Csak kettőt befejezésül. Ő is lefordítja a két igen ismert középkori himnuszt, a *Stabat mater* és a *Patris sapientia, veritas divina* kezdetűeket. A frazeológiai kapcsolatokra egy érdekes példa: sajátosan egyéninek látszó jelzős szerkezete, a *mennyei polgár* (407.) megtalálható a Peer-kódex „Bódog asszonynak öröméről való imádságá"-ban (213—219.): „mend az mennyei dicsőségeknek polgári neked engednek". (Az *Ave flore virginali* kezdetű himnuszban a mondat eredetije: „Cuius pendens est ad nutum Tota coeli curia.")[14]

A középkorhoz való ilyen szoros kötődés nem elsősorban Kopcsányi életműve szempontjából figyelemre méltó. A kialakuló magyar barokkot jellemzi, hiszen az efféle azonosítások — ha nem is az itt tapasztalható súllyal — a kor más íróinál is elvégezhetők.

(A litániás kép.) — Kopcsányi stílusának egyik meglehetős gyakorisággal szereplő eleme tágabb kitekintésre és bizonyos fokú általánosítások levonására ad lehetőséget.

szenvedésinek kévéje (M. 284.), *ártatlanságnak ruhája* (M. 328.),
a bűnnek ganéjában (E. 20.), *tisztaságának liliomát* (E. 119.)

Az idézett képek jellemzői könnyen megállapíthatók: *főnévi metaforák*, mert az azonosító, a metafora szófajta főnév; grammatikailag *egyszerű birtokviszony*, ahol a birtokos jelző egy *elvont* főnév, a birtokszó pedig az azt megérzékítő metafora, szófaját tekintve: *konkrét* főnév. A stílushatást a szerkezet két tagjának belső ellentmondása eredményezi. Struktúráját tekintve *teljes metafora*. Mind a köznyelvben, mind a költői nyelvben gyakori ez a fajta kép. (Az idő kereke, a baj gyökere stb.; Petőfi: „Szégyeneljük szolgaságunk éjét" *1848.*, „Szerelem tüze ég fiatal szívében" *János vitéz.* stb.) A vallásos irodalomban összehasonlíthatatlanul nagyobb számban szerepelnek, ez indokolja részletesebb tárgyalásukat. Nagyobb szerepüket ebben a stílusrétegben az magyarázza, hogy a „vallásos köznyelv" általában vonzódik a sztereotípiához, a hasonló fordulatok, toposzok, azonos nyelvi struktúrák használatához.

A kép létrejöttét természetesen nem magyarázhatjuk vallásos okokkal. A köznyelvi példák bizonyítják, hogy — szerkezetüket nézve — egyszerű elemei és eredményei a nyelvi fejlődésnek. A XVII. század vallásos műveiben való nagyobb előfordulásukat, szinte elburjánzásukat azonban bizonyos hagyományok feléledése és funkcionálása is táplálta. Két forrást kell kiemelnünk: a *bibliát* és a Mária-kultuszt, ennek is egyik vezető műfaját, a *litániát*. Mindkét forrás a latin nyelven keresztül érvényesítette hatását a magyar nyelvű középkori irodalomban, innen pedig egyenes út vezet az ellenreformáció szellemében kialakuló barokkhoz. Lássunk néhány bibliai példát: *a halál kapuiból*,[15] *a veszedelem vermébe taszítod*,[16] *Mert az istentelenségnek étkét eszik és az erőszaktételnek borát isszák.*,[17] *kínlódásuknak füstje felmegy*,[18] *ő nyomja a mindenható Isten haragja hevének borsajtóját*,[19] *az élet vizének tiszta folyóját*.[20] Mária személyét a középkor ilyen képek tömegével dícsérte: *élet edénye* (vasculum vitae), *dicsőség hajléka* (tabernaculum gloriae), *szüzesség liliома* (lilium castitatis), *ájtatosság jeles edénye* (vas insigne devotionis), *bölcsesség székhelye* (sedes sapientiae), *igazság tükre* (speculum iustitiae) stb. Két sor a Venantius Fortunatusnak tulajdonított *Ave maris stella* középkori magyar fordításából: „Mennynek bódog kapuja" (Felix coeli porta), „Oggyad meg bünösöknek kötelét" (Solve vincla reis).[21]

A Máriára vonatkozó fentebbi képek stilisztikai szempontból némileg eltérnek a korábban idézettektől. A *dicsőség hajléka* egy ilyen mondatban teljes metafora: „Az igaz emberek haláluk után a *dicsőség hajlékába jutnak.*" De a litániában: Mária a *dicsőség hajléka.*" — a birtokos szerkezet csak *azonosító!* Teljes képet az azonosítottal együtt alkot. Kopcsányinál is találunk erre példát: (a kóstolgatás) a *torkosságnak zászlótartója* (E. 324.), (a jó cselekedetek) *a léleknek csontjai* (E. 231.), (Krisztus) *az igazságnak napja* (M. 250.).

A *litániás kép* legegyszerűbb formájában használva csak akkor bír nagyobb stilisztikai erővel, ha váratlan, meglepő asszociációt sugall. Kopcsányinál nemegyszer találunk ilyenre

[14] Eredetijét l. TORDAI: i. m. 63.
[15] Zsolt. IX. 14. (de portis mortis)
[16] Zsolt. LIV. 24. (deduces eos in puteum interitus)
[17] Péld. IV. 17. (Comedunt panem impietatis et vinum iniquitatis bibunt.)
[18] János Jel. XIV. 11. (fumus tormentorum eorum ascendet)
[19] János Jel. XIX. 15. (ipse calcat torcular vini furoris irae Dei omnipotentis)
[20] János Jel. XXII. 1. (fluvium aquae vitae splendidum)
[21] Apor-k. 133—34. Eredetijét l. TORDAI: i. m. 15.

példát: a halandóság hajáeak elnyirése után (E. 124.), Micsoda igazsággal tagadhatod meg a te ifjúságodnak virágát, és naponként csak vénségednek moslékját igéred Istenednek? (E. 299.) A kép megélénkítésének gyakoribb és nem kevésbé hatásos módja jelzők közbeépítése: hallgatásnak eleven szenével (E. 293.), mennyei gyönyörűségnek bévséges patakja (E. 30.).

(A hasonlat és példázat.) — Még a legelvontabb hitelvekről értekező vallásos művek sem nélkülözhetik a *szemléletességet*. A vallásos irodalom alapvető céljából következő jelenség ez: a megfoghatatlanról, az érzékek számára elérhetetlenről akarnak tudósítani. Az irracionális pedig csak evilági jelenségekkel jelezhető, érzékeltethető. Innen van az, hogy a vallásos írásokban oly nagy számban fordulnak elő a szemléletességet hordozó stilisztikai formák, elsősorban a képek és a hasonlatok.

Kopcsányi stílusának legsajátosabb vonása, hogy minden számbajöhető stilisztikai alakzat rovására a *hasonlatot* választotta kifejezésmódja vezető elvének. A *hasonlatot* és a *példázatot*. Jóllehet a két kategória a formális stilisztika szempontjából elég távol áll egymástól, funkcionális azonosságuk együtt való tárgyalásukat igényli.

A példázat, ez az ősi biblikus módszer két formában szerepelhet. Az első az, amikor egy morális elv vagy hittétel után azt alátámasztó és megjelenítő példákat sorol föl az író. Kopcsányi példázatainak kisebb részét ez a kategória képviseli. „. . . mennyországba kevesen jutnak: Mert a szérőbe több a polyva a buzánál. Több a fának a levele a gyümölcsnél. Sok a szőlőtőbe a vessző, kevés a szőlő. Sok a tövis a rózsafán, kevés a rózsa. Sok a kő, kevés a gyémánt." (E. 439.) A példázatos jellemzés másik fajtája fordított, s stílushatása is erősebb, hiszen a példák olvasása közben kíváncsiság, feszültség ébred az olvasóban, ami esetleg csak több sor után oldódik föl, a tanulság levonásakor. A legszemléletesebbek egyike: „Láttyuk a fákat, miképpen bimbóznak és virágoznak, és semmi jelensége nincs az ő fakadozásoknak. Ekképpen származtattya a szőlőtő is az ő kedves gerezdit és vesszeit minden magasérelme nélkül. Láttyuk a Napot és a csillagokat, miként szolgáltattyák a sugáros fényességet, minden jel nélkül, mellyen a fényesség kiöntődnék: Így a szűz Anya, mint egy virágzó vessző és mint a gyümölcsöző szőlőtő, és mint a fényes hajnali csillag szüzességének minden sérelme nélkül Krisztust, mint egy szép virágot, mint egy gyönyörűséges szőlőgerezdet, és mint a világosságnak szép fényét úgy szülte." (M. 125—6.) Látjuk, hogy az idézett példázaton belül egy szép hasonlatsor is ki tud bomlani, bizonyítván a két stilisztikai jelenség közötti belső azonosságot.

A hasonlat ilyen egyszerű formában ritkán szerepel: „hogyha szent malasztod velem nem lészen, elvesztem, ollyan lészek, mint a por a szél előtt és mint a viasz a melegítő napfény előtt". (I. 319.) Sokkal jellemzőbb Kopcsányi stílusára a hasonlatok burjánzása, a hasonlító és a hasonlított közötti minden lehetséges részlet-párhuzam kibontása. „Amint a juhok csak a füvet harapják el, de a gyökerét nem, hadgyák, hogy ismég nőjjenek a füvek; így a pokolbéli mezőn ahol az elkárhozottak a *juhok*, a kínszenvedés *legeltetés*, és a juhok pásztora a *halál;* az elkárhozottak a haláltul a legeltetésre vitetnek, a kínszenvedést etten észik, de ez az eleség soha el nem fogy, se Isten haragja kelyhe, amellyet isznak, meg nem üresül." (E. 380.) Az aprólékos magyarázkodás rendkívül jellemzi Kopcsányi alkotómódját. Amikor Mária „nevezetiről" (hajnalcsillag, Gedeon gyapja, hold, titkos értelmű rózsa, Jesse vesszeje stb.) ír (M. 375—90.) végsőkig kihasználja az összehasonlítás lehetőségeit. Másutt (M. 182—3.) Krisztust a gyertyához hasonlítja, s ennek az ötletnek héjait két lapon keresztül bontogatja: mit jelent ebben az értelemben a gyertya viasza, a viasz fehérsége, puhasága, a gyertyabél, a viaszt szerető „szűz méhecskék" stb.

Honnan veszi a szemléltetés anyagát — a funkcionális stílusvizsgálatnak ezt a kérdését különösen egyházi művek esetében fontos feltenni, hiszen az irracionális, valóságidegen tematika egyedül ebben a szférában tűri meg a természet, a mindennapi élet — a földi realitások képeit. Kopcsányi képtárának domináns része a bibliából való, liturgiában használatos: csillagok, a szőlőtő, pásztorkodás, gyertya, por, a rózsa és tövise, a madár és a lép stb. Ezért érdemelnek fokozottabb figyelmet azok, amelyek talán gyermekkorának, utazásainak emlékeit őrzik: a gyerekjátékok, a paraszti udvarok idegent lehúzó komondora, a kaszálás képe, a kovácsok, az ácsok mesterségének motívumai, az állatok (vipera, nyúl, ölyv, béka, pók) stb. Érdekes jelenség, hogy ennek a kornak vallásos irodalma milyen nagy mértékben fogad be „harcias", a katonaéletre jellemző képeket. Kopcsányi elmélkedéseit olvasva is sokszor bukkanunk rájuk pl. amikor a tapogatás, az „illetés" bűnös voltát fejtegeti: az („érzékenységek ajtai a léleknek, mellyeken bémegyen a halál . . .) . . . A több érzékenységek ollyanok, mint egy szoros törések, mellyeket csak egy vitéz őrizhet: az Illetés pedig mint egy egy nagy kapu, avagy a kerítésnek nagy tágas törése, mellyet számos vitézek is nehezen őrizhetnek az ellenség ellen"). (E. 330—31.) Lássuk végül egyik legszebb hasonlatát (E. 3.), amit egy finom hittani distinkció, az imádság és az elmélkedés jellemzésére használ. Ami a korabeli olvasó számára csak a dogmatikai megvilágítás eszköze, az nekünk már magasfokú stilisztikai érték. „Hasonló a szólásnak imádsága a nyári záporesőhez, amely nagy zúgással alá rohanik és a föld színét megmossa,

de nem hat a föld gyomrába. A szívnek pedig imádsága és a mély elmélkedés .... a lassú és lengedező esőhez, mely többig tart és léhat a földbe és azt megreszegitvén és nedvesitvén alkalmatossá teszi a gyümölcsöknek és virágoknak nemzésére."

(A manierista ízlés közelében.) — Kopcsányi a magyar barokk irodalom kialakulásának korában élt, a XVII. századnak azokban az évtizedeiben, amikor a csírázgató barokk tendenciák mellett még észlelhetők az ízlésben reneszánsz és manierista törekvések, stíluselemek is. A kor nyomorúságaival a manierista életérzést táplálta: „Rajtunk a mindennapi szükség, éhség, szomjúság, meleg, hideg, döghalál, sokféle betegség, had, égetés, árvíz, eretnekség és egyenetlenség." (I. 143.) A katolikus irodalomnak azok a műfajai, amelyeket Kopcsányi művelt, hatni akarnak, világosságra kell törekedniük. A nyelvi egyénieskedéstől, különcködéstől, a manierista stílus sine qua non-jától Kopcsányi egyik előszavában programszerűen is elhatárolja magát: „És mivel hogy ennek az alázatos szűz Anya könyvének beszélgetése csak az együgyűekkel lészen, békét hagyván a szánt szándékkal kedveskedő udvari pupos szóknak és *a beszédbenvaló ujjitásoknak*, pennámat a mindennapi közönséges szólásnak kerékbevágásába tartóztattam." (M. 14—15.) (Ilyen érzékletesen pontos meghatározásával a manierizmusnak még a rá vonatkozó szakirodalomban is ritkán találkozunk!)

Bár célkitűzéséhez következetesen próbálta tartani magát, mégis vannak műveiben olyan elemek, amelyek a manierista ízléshez köthetők. Ilyen pl. a *szavak vonzásának* nevezhető jelenség: (a mennyország) „... aholott bizonyos bátorság vagyon, és bátorságos örök üdő, és csendes bódogság, és bódog gyönyörüség, és gyönyörüséges öröm" (I. 240.).[22] A kor életérzését tükrözik azok a képek, amelyekkel a világi élet mulandóságát, állhatatlanságát jelzi. A manierista költőknek is kedvenc képei a „szemfényvesztő buborék szépség" (E. 344.), „állhatatlan ingó nád" (I. 230.), „a folyó óra avagy az égő gyertya" (I. 243.), „hóharmat" (I. 212.) stb. Ehhez az ízléshez közeliti magyarázgató modora is (embléma-magyarázat!). Imádságoskönyve elején félszáz lapon keresztül értelmezi a katolikus „caeremoniák" misztikus jelenségét: a pap pilisétől az ostya kettétörésén át a szentelt vízbe vetett sóig. A könyveiben található metszetek nem manierista stílusúak, hiszen a legegyszerűbb jelképeket ábrázolják (ostya, kehely, vesszőnyaláb stb.), mégsem lehettek idegenek az emblématikán iskolázott szemeknek. A számok misztikus értelmezése középkori örökség,[23] de nagy kultusza volt a reneszánsz és a manierizmus idején is. A 10-es számról ő is megjegyzi, hogy „sok titkos dolgot láttak a Sz.Atyák benne" (M. 432.). Hozzá is tesz néhány adalékot: Dávid tízhúrú hárfája, Salamon templomának tíz könyök magas olajfa kerubjai stb. Groteszk az a komolyság, amellyel megállapítja, hogy Krisztus testén 5446 seb volt,[24] és az özönvíz 2242 évvel a világ keletkezése után öntötte el a földet. Tipikusan manierista—korabarokk jelenség a drasztikum kultusza (Lépes Bálint, Nyéki Vörös Mátyás, Pázmány, hitviták), bár példákat találunk rá a magyar nyelvű kódexekben is.[25] Kopcsányi az illatszerek használatát így ítéli el: „... a testnek és a ruhának illattya feddi a belől nehéz szagú és tisztátalan elmét. Mint akik szüntelenül nádhások, kezeket, ruhájokat és orcájokat béundokittyák, mert törületlen törülik orrokat; a lélek is efféle hivságos takony folyamatnak gonoszságát a testhez törüli" (E. 319—20.). A drasztikum és a mulandóság gondolata ötvöződik össze Kopcsányi ember-képében. Az ember már megszületése előtt „egy büdös és homályos tömlöcbe" van zárva, ahol az eledele „csupa tisztátalanság, büdösség, utálatosság". Sírva jön világra, anyja kínjával, tehetetlen, „más mosogattya ganéját alóla" (E. 474—5.). További „szinonimái" az embernek: „ganéhordozó edény", „ganéhely", „férges, possadó dög", „gyarló, rothadó féreg", „árnyékszék", „rutságnak és féregnek tanyája" stb., stb.

Kopcsányi nem sorolható a manierista írók közé, ellenreformációs szándékai már egyértelműen barokká teszik, de működése egybeesik a manierista ízlés utolsó hullámaival. Tudatosan elhatárolta magát ettől a modortól, mégis a fentebb fölsorolt és jórészt bibliai meg középkori eredettel is magyarázható jelenségek ide is rokonítják.

Kopcsányi Márton nem volt korszakot formáló író. Életműve jelzés. Jelzése egy bonyolult kornak, ahol eszmék, indulatok és ízléstípusok bonyolult kuszaságban küzdöttek egymással és az idővel.

Alexa Károly

[22] Vö.: „ahol (ti. a mennyországban!) felette nagy boldogság, boldog szabadság és boldog örvendezés vagyon" Hajnal Mátyás: Az Jesus szüjét szerető szüeknek áitatosságára . . . (Bécs 1629.) Új kiadása: MIR 17. BRISITS Frigyes előszavával. Bp. 1932. 117.

[23] Vö.: Numeri autem in sacra scriptura sunt mystici, et secundum diversitatem numerorum universa per eos signantur mysteria. Temesvári Pelbárt: Stellarium. VII. könyv. MIR 6. Kiad.: BRISITS Frigyes. Bp. 1931. 70—72.

[24] Temesvári Pelbárt: Septimus planctus super innumerabili (!) vulneratione . . . Stellarium. III. könyv. Id. kiadás 48.

[25] „Ki (ti. Jób) az fekélynek sennyedékét cserépvel vakarja vala, ganajon ülvén." Döbrentei-k. Középkori magyar írások. 27. „Mert ezeket (ti. a világ hivságait) megutálá, Gennyedt ganéjhoz hasonlá." Szent Katalin élete. I. m. 318.

Apai-anyai ősök és leszármazók Petőfi családjában

Irodalomtörténészeket és nagyközönséget egy évszázada foglalkoztatja Petőfi származásának megismerése. A legutóbbi időkig azonban elmélyülő anyakönyvi, levéltári kutatás ennek felderítésére nem történt. A régebbi közlések sok esetben felületesek, félrevezetők voltak. Dienes András tette meg az első komolyabb lépést Petőfi apai és anyai őseinek felkutatására.[1] Munkája e téren csak részben járt eredménnyel, mint alább látni fogjuk.

Mind ez ideig kérdéses volt: hol született Petőfi nagyatyja, egyszerű jobbágyoktól származott-e, vagy a nemesi osztályhoz tartozott. Szó szerint kell-e értelmezni a költő 1848. III. 24-én naplójába írt sorait: „nem is szemrehányásképen mondom ezt el a nemességnek, melyhez magam is tartozom". — Mezősi Károly elfogadható magyarázatot adott eme kijelentésre: valóban atyja egykori kiskun redemptusságára célozhatott, mely a nemességhez hasonló kiváltságokat biztosított.[2] Dienes A. feltételesen azonosította Petőfi nagyatyját a Nyitra megyében Vagyócon 1768. XII. 21-én anyakönyvezett Petrovicz György és Pazitka Borbála fiával: Petrovicz Tamással.[3] Tévedett, mert a vagyóci anyakönyvet tanulmányozva megállapítottuk, hogy *Petőfi nagyatyja Petrech(Petrovicz) Tamás 1736. okt. 3-án született Vagyócon.*[4] Atyja P. György, anyja Anna. Ezzel bebizonyosodott az is, hogy a domonyi halotti anyakönyvben Petrovits Tamás bejegyzett életkora pontos![5] Vagyócon ugyanazon személyek anyakönyvezése hol Petrech, hol Petrovicz néven történt. Petrech Györgynek négy gyermeke született Vagyócon: Márton 1730, György 1731, Ádám 1733, Tamás 1736. évben. Petrovicz-Petrech György, a költő dédatyja nem Vagyócon kötött házasságot, ennek nyoma ott nem található, ellenben ott temették 1752. II. 25-én, 67 éves korában halt meg. 1715-ben Vagyóc szomszédságában, Lubinán él Petrovicz György szabad (liber).[6] Ugyanott Petrovicz János, a Ruttkay család botfalvai birtokának ispánja, fia ugyancsak a Ruttkay-birtokon apja foglalkozását követi.[7] Petrovicz György valószínűsíthető unokatestvére Vagyócon Petrech Ádám szintén szabad (liber).[8]

Petőfi dédatyja és családja tehát már a XVIII. század elején „szabad" állapotban élt, nem fűzte urasághoz jobbágyi kötelezettség. Szabad foglalkozása iparos vagy alkalmazotti minőségre utal. Fia, Tamás mészárosságot tanul; lehetséges, hogy éppen annál a Dingha György mészárosnál, aki Vagyóc és Lubina szomszédságában Botfalván, Vágújhelyen lakik, s kinek egyik fia az 1750-es években Tótgyörkre költözik a Galga völgyébe.[9] Petrovicz Tamással és családjával a Dingha família később évszázados kapcsolatban állt. Egyébként a Dinghák egyik ága Vagyócon a Petrech családdal komaságot tartott.

Petrovicz Tamás felszabadulása után megkezdte vándorlását, több helyen lehetett székálló legény. Első házasságát 1760 táján köthette.[10] Annyi bizonyos, hogy 1773. I. 21-én Aszódon Kamhal Zsuzsannával kötött házassága már második volt 36 éves korában.[11] Elveszi a teherbe ejtett lányt. A menyasszony tulajdonképpen Salkovics Péternek és Kamhal János özvegyének, Pastoralis Zsuzsannának gyermeke.[12] Petőfi nagyatyja 1773-tól Rákoscsabán bérli a község mészárszékét.[13]

Megszületett, György névre keresztelt csecsemő gyermeküket május 11-én temetik. 1774. VI. 8-án születik Anna lányuk. Az anya itt már Salkovics Zsuzsanna néven szerepel, az apa nevét pedig 1775-től Petrovits-nak írják. 1775. XII. 2-án Katalin, 1777. XI. 17-én Zsuzsanna, 1780. VII. 30-án Erzsébet követi testvéreit.[14]

Petrovits Tamás Rákoscsabáról 1783-ban eltávozott, s új székbérletet keresett. Valószínűleg a Pest megyei Valkóra költözött. Ott élt ugyanis sógora, Janovics János mészáros az 1770-es

[1] DIENES András: Petőfi nemesi származásának kérdése, ItK, 1963. évf. 20—[illegible] l.
[2] MEZŐSI Károly: Petőfi családja a Kiskunságban, 56. l.
[3] DIENES András: A fiatal Petőfi 22. l. Dienes Vagyóc anyakönyvét sohasem látta, csak Adam Spitka lubinai ig. tanító írt ki számára belőle két adatot.
[4] Hrahovistye rk. plébánián található Vagyóc anyakönyve. Az I. kötet 1712—1728-ig elkallódott, csak indexe maradt meg, viszont a II. kötet 1728-tól megvan, mely tartalmazza Petrovicz Tamás születési bejegyzését.
[5] Domonyi ev. anyakönyv: 1817. IV. 2. Thomas Petrovits anni: 80, mens 6. uxor: Anna Radus Morbigenus: Apoplexia.
[6] OL. 1715. évi országos összeírás. Nyitra megye
[7] Ó-tura és Bottfalva r. kat. anyakönyve (Štátny Archív Bratislava) Petrovicz János ispán 1688—1760. Lubina. Felesége Clára 1727—1767. Másik Petrovicz János ispán, felesége Anna 1724—1769. Lubina-Botfalu.
[8] Vagyóci anyakönyv. 1737. I. 27. Adamus Petrech Liber cum virg. Cath. filia Matth. Drzik ex Vagyocz.
[9] Pest megye Levéltára. Dingha-család nemességigazolása. Közgy. jkv. 1840.—1141. sz. határozat, hozzá fűzve a vallomások.
[10] Feltevésünk szerint Zámboy Zsuzsannával. L. JAKUS Lajos: Petőfi ősei Aszódon és Pest megyében, 21. l. (Aszódi Múzeumi Füzetek 3. sz.) A Salkovics család Bakabányán élt, onnan származott Aszódra.
[11] Az aszódi evang. anyakönyvben 30 évesnek szerepel, ez azonban későbbi, utólagos betoldás.
[12] Aszódi evang. akv. Salkovics Péter és özvegy Kamhal Jánosné házasságkötése 1753.
[13] Pest megyei Itár. CP. II. 286.—1773/4-ben 2 Ft. 30 dénár és 1774/5-ben 1 Ft. 20 dénár taxát fizet.
[14] Anyakönyvi adatok a rákoscsabai r. kat. plébánián.

évek közepétől 1783-ig. Felesége Salkovics Katalin. Első gyermekük Valkón 1776-ban, utolsó 1783-ban született.[15] Janovics később Mezőberényben tűnik fel, odaveszi magához Aszódról Petrovits Tamás sógorát, ifj. Salkovics Pétert és annak unokatestvérét Pált, akikből szintén mészárost nevel.[16] Petrovits Tamás 1786-ban már Aszódon lakik, itt születik fiuk, Mihály 1786. VII. 11-én. Egy bérleti időszak után Kartalra költözik, Aszód közelébe. 1789. III. 8-án ott született Erzsébet lányukat keresztelik. (Az előbbi azonos nevű — Erzsébet — csecsemőkorban meghalhatott még Rákoscsabán vagy költözésük közben.) Nyolcadik gyermekük István, Petőfi édesatyja ugyancsak Kartalon született 1791. VIII. 15-én.[17] Ebben a faluban két bérleti időszakot töltött Petrovics Tamás. Kartalról Valkóra megy, ahol már egyszer — sejtésünk szerint — tartózkodott. Legkisebb fiuk János Valkón született 1794. IX. 25-én. Innen megy férjhez Anna 1796. V. 2-án Hudecz Mihály szabóhoz Aszódra. Valkón temeti legkisebb fiát Jánost 1800. VIII. 15-én, s a rákövetkező év jún. 12-én tartja lakodalmát lánya, Zsuzsanna Miklián György nagykátai székálló mészárossal. Házasságkötésük után a vő Valkóra jön.[18] Átveszi a bérletet, Petrovits Tamás pedig Tótgyörkre távozik Dingha Dániel helyébe, aki Püspökhatvanba költözött.[19]

Petrovits Tamás 1804-ig bérli a mészárszéket ebben a Galga menti faluban. Fia, István itt jár először szlovák nyelvű iskolába, eddig színtiszta magyar falvakban nevelődött. 1803. II. 25-én temetik édesanyját Aszódon. Salkovics Zsuzsanna, úgy látszik, oda kívánkozott családjához.[20] Petrovics Tamás a következő évben megnősül, elveszi Radus Anna özvegyet Domonyban.[21] Véglegesen letelepedve itt él, s férjhez adja 1809-ben megözvegyült lányát, Zsuzsannát.[22] Az öreg mészáros felhagy mesterségével. Domonyban a mészárszéket Bubla János tótgyönki kisnemes mészáros bérli, s székálló legénynek Petrovits Tamás fiát, Istvánt alkalmazza.

1815. szept. 15-én István még domonyi székálló legény, ahogy vándorládájára rápingáltatja, de néhány hónap múlva elhagyja a falut. Bubláék lányukat nem adták hozzá, hanem 1816. febr. 18-án Révész-Mészáros István rákoskeresztúri mészáros vette el.[23] Domonyban ezt aligha várja meg Petrovits István. Maglódra távozik. Atyja egy év múlva, 1817. IV. 2-án elhalálozott gutaütésben, a bejegyzés szerint 80 évet és 6 hónapot élt.[24] Felesége ismét férjhez ment, 1831. XII. 18-án temették Domonyban.[25]

Kövessük Petrovits István nyomdokait egészen a költő születéséig. Maglódon tartózkodása egybeesik Hrúz Máriával való megismerkedésével, melyről külön szólunk a Hrúz családdal kapcsolatban. Petrovits István Maglódról 1817 elején Nagykőrösre távozik, onnan Szabadszállásra. Házassági szándékát a következő év tavaszán közölheti Máriával. Júliusban megtörténik kihirdetésük.[26] Szeptember 16-án megtartják esküvőjüket Aszódon, ahol a menyasszony szülei akkor laktak.[27] 1823. január 1-én megkeresztelik Kiskőrösön elsőszülött fiukat: Sándort. Keresztszülők: Martiny lelkész gyermekei, valamint Dingha Sámuel izsáki mészáros feleségestül,[28] Kovácsay Ferencné Dingha Anna soltvadkerti mészáros neje a keresztapának testvére[29] és Viczián János kiskőrösi gazda. A Dingha és Petrovits család közötti kapcsolat tovább szövődik. Dingha Sámuel és Anna testvére János, vendéglős és mészáros Kiskőrösön, felesége jó barátnője Hrúz Máriának.[30] Vicziánék gyermekének Petőfi születése előtt másfél hónappal lettek keresztszülei Petrovicsék.[31] Kovácsay Ferencéknél pedig ezután szintén visszaadják a komaságot Soltvadkerten még 1823-ban.[32]

Petőfi édesanyjának családjáról, a Hrúzokról Dienes A. kutatása előtt keveset tudtunk. Neki sikerült megállapítania, hogy Hrúz Mária Necpálon született. Az ottani anyakönyvi

[15] Vácszentlászlói r. kat. akv.
[16] Mezőberényi evang. akv. 1797-ben Salkovics Péter tanú Janovics Teréz és Petrits András házasságkötésénél.
[17] Aszódi evang. akv.
[18] Pest megyei ltár. Ruttkay—Miklián család nemességigazolási iratai. Nemességi iratok: 2122. szám.
[19] Pest megyei ltár. Dingha-család id. nemességigazolási iratai.
[20] Aszódi evang. akv.
[21] Domonyi evang. akv.
[22] Vácszentlászlói r. kat. akv. Miklián Györgyöt temetik 1807. XII. 5-én Valkón.
[23] Domonyi és rákoskeresztúri evang. akv.
[24] L. 5. sz. jegyzetet.
[25] Domonyi evang. akv.
[26] Szabadszállási ref. akv.
[27] Aszódi evang. akv.
[28] Dingha Sámuel izsáki tartózkodására l. az izsáki ref. akv.-et.
[29] Kovácsay Ferencné Dingha Anna első házassága Csernok Márton izsáki mészárossal (l. izsáki ref. akv.), második házassága Kovácsay Ferenccel (l. soltvadkerti evang. akv. és OL. Helytart. tan. lt. országos összeírás 1828-ban. Soltvadkert).
[30] Pest m. lt. Dingha család id. nemességigazolása.
[31] Kiskőrös evang. akv. 1822. XI. 13.
[32] Soltvadkerti evang. akv. 1823. X. 2. Kovácsay János keresztelési akv-e.

bejegyzésekből feltárta testvéreinek és szüleinek adatait is.[33] Tovább nem kutatta a család eredetét, későbbi életfolyását. Alábbiakban több nyitott kérdésre kívánunk választ adni.

Turóc megye délnyugati szélén kis szlovák falu Liesno, ősi fészke a Hrúz családnak. Innen származott el a XVIII. század elején az a Hrúz Mihály, aki Kecskeméten vert gyökeret, s a város tekintélyes polgárává lett. 1715-ben Liesnón lakik Hrúz János, György és Mihály, mindnyájan 1/4 telkes jobbágyok; a szomszéd faluban, Kelemenfalván él Hrúz György zsellér.[34] Ebből a két helységből rajzottak ki a környékre, Tótprónára, Buddissra, a távolabbi Blatnicára és Necpálra. Két testvér tűnik fel Necpálon 1759 táján: György és Mihály. Gyermekeik 1760—70 között születnek. György felesége Gáspár (Gasparka) Anna. Egyik fiuk János 1762-ben született. Csizmadiamesterséget tanult, 1785-ben nősült, felesége Jerabek Zsuzsanna, régi necpáli család sarja. Sok gyermekük közül az első négy meghal, Mária, Petőfi édesanyja 1791. VIII. 26-án, Éva 1795. XII. 6-án, János 1798. VII. 15-én, Mátyás 1801. III. 1-én és Anna 1804. IV. 8-án született. Közülük Necpálon meghal János 1798. VIII. 5-én, ismeretlen helyen Mátyás.

Másik fiuk, Hrúz György, 1757-ben született Mosócon.[35] A jóképességű fiút szülei taníttatják. Necpálon középiskola működik, rhetorikai és poetikai legmagasabb osztállyal. Az ifjú tanítói pályát választ, s viharos életutat tesz meg öregkoráig. Részben befolyásolja testvére, Hrúz János és Mária életútját, azért nyomon követjük pályafutását. Hrúz János elhagyja Necpált, s 1813-ban Pesten tűnik fel. Itt veszi feleségül mint özvegyember Brhel Éva özvegyasszonyt.[36]

A következő évben, 1814. IV. 6-án Zsuzsanna leányuk születik. Legidősebb akkor a családban Mária, 23 éves. Rajta kívül még két húga: Anna és Éva él apja kenyerén. Mária ekkor ment Hrúz György tanítóhoz Maglódra. A rokon ugyanis elvégezve iskoláit, előbb Aszódra került, ott 1781-ben megnősült, elvette Koncsek Juditot. Következő évben Anna lányuk születik.[37] 1783—86-ig ismeretlen helyen tanít, majd Turóc megyében Mosóc mezővárosban kántortanító. Ott is született három gyermekük.[38] 1801-ig működött Mosócon. Kollár János, a szlovákok nagy költője úgy nyilatkozik egykori tanítójáról, hogy tőle szép egyházi énekeket, egyébként mást nem tanult. 1801-ben visszatér Aszódra. Következő évben temeti feleségét. Innen Csík-Tarcsára került preceptornak a tanító-jegyző mellé. 1804. I. 8-án másodszor nősül, Rákoskeresztúron elveszi Daxner Rebekát.[39] 1809-ben Maglódra választják kántornak. Első időben népszerű, később feleségével együtt elmerül az ivásban, s botrányos életet folytatnak. Mária ekkor kerül hozzájuk. Sokáig nem bírja ki náluk, végül Martiny Mihály evang. lelkész veszi magához cselédnek. Hrúz Györgynek 1816. okt. 20-ig el kell hagynia állását az egyházi törvényszék döntése értelmében.[40] Visszatér Csík-Tarcsára preceptornak. Ott temeti feleségét 1825. II. 5-én,[41] utána Pesten él 1833-ban bekövetkezett haláláig. Egykori tanítványa Kollár temette, sőt saját költségén temettette el.[42]

Mária nem marad Maglódon addig, amíg Martiny lelkész Kiskőrösre nem távozik, ami csak 1818 őszén következett be. Már 1816 végén elmehetett Pestre Weisz Tamás szappanosmesterhez cselédnek.[43] Egyik maglódi udvarlója, Lányi Samu csizmadia 1817. I. 14-én házasságot kötött Péteriben Petrovics Annával.[44] Erről Mária Pesten értesült. Másik udvarlója Petrovits István szintén távozott Maglódról. Mária szülei 1816-ban rövid ideig lakhattak Maglódon is, mert ott született fiuk: Ádám.[45] Innen költöztek Aszódra, hova Mária egyévi pesti tartózkodás után visszatér szüleihez, s ott köt házasságot Petrovits Istvánnal. Hrúz János Cinkotára költözik családjával legkésőbb 1819 tavaszán. Kisebbik lánya, Éva ott megy férjhez Benczúr Mátyáshoz 1819. V. 23-án.[46] Egy év múlva megözvegyül, s 1823 táján Pencre kerül a Kosztolányi családhoz házvezetőnőnek. Pencen él 1847-ig, amikor ismét férjhez megy, Faska Samu aszódi csizmadiamester veszi el. 1853. I. 6-án fejezi be életét Aszódon.[47]

[33] DIENES András: Kik voltak Petőfi ősei? — Magyar Nemzet 1958. IX. 3. és Rodisko Petőfiho Matky Mária Hrúzovej, — Kultúrny život, 1958. IX. 11.
[34] OL. Országos összeírás 1715 és 1720-ban. Turóc megye, Liesno.
[35] Štátny Archív Bytča. Mosóc r. kat. akv-e.
[36] Budapest Deák-téri evang. akv. Brhel Éva első férje utáni nevét viselhette. Lányuk házasságkötésénél Garai Éva, fiúk házzasságkötésénél pedig Berczel Éva néven szerepel a cinkotai akv-ben.
[37] Aszódi evang. akv.
[38] Štátny Archív Bytča. Mosóci evang. és kat. akv.
[39] Cinkotai evang. akv.
[40] Evangélikus Országos Levéltár. Pesti egyh.megye jegyzőkönyve, 1816. VIII. 27-én hozott határozat.
[41] Cinkotai evang. akv.
[42] Ján KOLLÁR: Pamäti z mladších rokov života, 20—21. l.
[43] Nem Weisz Károly győri szappanoshoz, ahogy eddig tudták. (L. Budapest Deák-téri evang. akv. és Andrej SEBERÍNY: Marína Hrúz-Podl'a pravdivych udalostí rozpráva. — Národnie Noviny 1873. 11. sz.)
[44] Péteri evang. akv.
[45] Cinkotai evang. akv. Halotti: 1860. VI. 11. Születési helye: Maglód. Életkora: 44 év. (A maglódi keresztelési akv-ben nem szerepel!)
[46] Uo.
[47] JAKUS Lajos: Petőfi Pencen. Aszódi Múzeumi Füzetek 4. sz.

Hrúz János fiatalabbik lánya: Anna. Előbb Petrovits István házába kerül, onnan megy férjhez Baranyai Péter szabadszállási székárendáshoz 1823. IV. 8-án. Később botrányos erkölcsi magatartása miatt bekerül neve a város jegyzőkönyvébe.[48]

A Hrúz János második házasságából, 1814-ben született Zsuzsanna 1834-ben férjhez megy Javornyik Sámuelhez.[49] Cinkotán laknak. Hozzá írja később Petőfi *Felhő és csillag* c. versét. A legkisebb fiú, Ádám bognármesterséget tanul, Cinkotán és Csömörön él. Neki egyedül maradtak leszármazói a Hrúz családból, ma Kerepesen és Nagytarcsán laknak. Öreg Hrúz János 1827. IX. 14-én 66. évében Cinkotán hunyt el. Feleségét 1836-ban temették.

Petőfi apai és anyai rokonai közül néhányat ismert.[50] Nagybátyja, Petrovits Mihály Kecskeméten él 1830—34 között.[51] 1839—41-ben szegény emberként húzódik meg náluk Szabadszálláson a „malomházban".[52] Utána 1848-ban ismét Kecskeméten találjuk, ebben az évben ott temetik.[53] Salkovics-rokonság Mezőberényben, Ostffyasszonyfán élt, a költőnek mindkettővel való kapcsolata ismert. Anyai nagynénjeit Szabadszálláson, Pencen és Cinkotán látogatta meg. Később fia, Zoltán is csak az anyai rokonokkal tartotta kapcsolatát. Apai ágon egyedül Petrovits Mihálynak voltak fiú utódai, s állítólag leszármazóik közül ma is élnek.[54]

A Petrovits család genealogiája

Petrech-Petrovicz György
1685—1752 Vagyóc
f.: — Anna

- Márton
  1730—
- György
  1731—
  - György
    1773. ápr. 10.—1773. máj. 11.
  - Anna
    1774—1831
    f.: Hudecz Mihály
- Ádám
  1733—
  - Katalin
    1775—
    f.: Barssuta Ádám
- *Tamás*
  1736—1817
  I. f.: ?
  II. f.: Kamhall-Salkovics Zsuzsanna
  —1802
  III. f.: Radus Anna
  - Zsuzsanna
    1777—
    I. f.: Miklián György
    II. f.: Belaj János
  - Erzsébet
    1780—
    1789—
  - Mihály
    1786—1848
    I. f.: ?
    II. f.: Galocsik Éva
  - István
    1791—1849
    Hrúz Mária
    1791—1849
  - János
    1794—1800

[48] Petőfi és kora, MEZŐSI Károly: Petőfi megbuktatása a szabadszállási követválasztáson. 607. l.
[49] Cinkotai evang. akv.
[50] Petőfi nagyatyjáról tudta, hogy Cinkotán temették el, de nem ismerte. „Cinkota . . . hol egyik nagyapám szendereg az úrban . . ." (Úti levelek, 1847.)
[51] Kecskeméti evang. akv. 1830. feleségül veszi Golocsik Évát. Gyermekeik 1830—1834 között születtek.
[52] L. MEZŐSI: i. m. 613. l.
[53] Kecskeméti evang. akv.
[54] Petrovits Tamás 1775-ben született Katalin lányát Barssuta Ádám ikladi molnár vette el; az 1789-ben született Erzsébet életfolyása ismeretlen.

A Hrúz család genealogiája

Hrúz György
Gáspár Anna
1741—1791

- János
  1762—1827
  I. f.: Jerabek Zsuzsanna
  II. f.: Brhel Éva
  1778—1836
  - Mária
    1791—1849
    f.: Petrovits István
    1791—1849
  - Éva
    1795—1853
    I. f.: Benczur Mátyás
    II. f.: Faska Samu
  - János
    1798. júl. 15.—1798. aug. 5.
  - Anna
    1804—
    Baranyai Péter
  - Zsuzsanna
    1814—
    Javornyik Sámuel
  - Ádám
    1817—1860
    I. f.: Sipiczky Judit
    II. f.: Prohászka Anna
  - Erzsébet
    1820—1821
- György
  1757—1833
  I. f.: Koncsek Judit
  1753—1802
  II. f.: Daxner Rebeka
  1761—1825

Hrúz Mihály
— Zsuzsanna

- Sámuel
  1762—

Jakus Lajos

Arany egy félreértett sorához

Az *Írjak? Ne írjak?* III. „szatírácskájának" 11. sora a kritikai előtt megjelent valamennyi kiadásban így hangzott: „Fut a kilenc szűz, döng a két halom!" Voinovich azonban kijavította: „bár minden kiadásban így van, sajtóhiba hét halom helyett (Róma hét halma illenék össze a kilenc múzsával.)" (l. A JÖM Krk I. 1951. 498.). A variánsok sorában a „két" olvasatot fel sem tüntette, azonban a kéziratban is csak ez a — Voinovich vélekedésével ellentétben — helyes forma állhatott. Ugyanis a kis darab a fűzfaköltők és a kritikus harcát antik és bibliai utalást összeolvasztó képben ábrázolja: Jézus kiveri a szentélyből a galambkufárokat, illetve Apollón elűzi a barbárokat a Parnasszusról. A múzsák szent hegyét viszont a költői kétcsúcsú vagy kétfejű hegynek nevezték. „Mons ibi verticibus petit astra duobus, / Nomine Parnasus, superantque cacumina nubes." (Ovidius: Met. 1. 316., vö. 2. 221.) A „vertex" magyar megfelelője lehetett a „halom": „Parnassus Hegyének két magas Halmai, / Kiken játszadoznak Poéták álmai, . . ." (Cuma várasában építtetett Dedalus temploma, I. 1.). Hérodotosz beszéli el, hogy a delphoi jósda ellen törő perzsa sereget a Parnasszus két csúcsa, a Tithorea és a Lükóreia, vagy Hüampeié alatt hogyan sújtotta le csodás módon maga Apollón és Athéné (VIII. 31—39.). A „történetírás atyját" 1857 és 1859 között Arany figyelmesen elolvasta, egyes helyeinek ismeretét két versében is kimutatták (vö. Debreczeni Ferenc: *Arany János széljegyzeteiből*. ItK 1923. 92. és A JÖM I. 511.). Az érintett legendát a költő összejátszatja egy másik antik képzettel: a szent hegyre törtető fűzfapoétát a Múzsák letaszítják (Catullus, 105.). „Iszonyú sok lerúdalni való állat kezdi rágni a bogáncskórót Parnassus körűl . . . Botot nekik . . ." (Szilágyi Sándorhoz, 1850. okt. 21. HIL 3.239., vö. Vojtina II. levele, 23. skk.). A versben „ostor" helyett eredetileg „rúd" állott! Ebbe a körbe tartozik végül a közismert sententia: Inter arma silent Musae. A „két halom" a következőkben helyreállítandó, mivel a téves javítást azóta az összes kiadás átvette.

Szörényi László

József Attila megszemélyesítéseinek egy típusáról

A képek: a versek nagyobb hányadának alapvető, meghatározó és nélkülözhetetlen építőkövei, alapelemei; sokszor maga a vers — egészében — magával a képpel azonos, magának a versnek megjelenési formája. Az igazán jó versekben azonban nem csupán formajelenség — hanem feltétlenül maga a lényeg; nem illusztráció, tehát kép, amely ábrázol valamit, valaminek a segítségével kifejez egy másik valamit — hanem önmagában megkettőzött költői realitás.

A költői kép ilyen — természetesen nem új, igen sokszor és különböző módon megfogalmazott — értelemben vett természete egyes határesetekben különös élességgel mutatkozik meg. Charles Baudouin már a század elején így ír: „A szimbólum (mint sűrítések, eltolások és elfojtások eredménye) minden elképzelhető tevékenységnek maga a formája, akár tudja ezt az alany, akár nem, mert a szimbólum gyakran az alany „öntudatlan"-ját fejezi ki.".[1]

Nem ezt a régi állítást igazolandó, hanem József Attila egész költészetének, az azt alakító tényezők összefüggéseinek pontosabb, teljesebb felfejtése érdekében szükséges a költő képeinek vizsgálata, a kontextusból kiszakítottan. József Attila intellektualitása — egész életművében — racionalitást sugárzó vizuális szemlélettel, a költői látás és láttatás szuggesztivitásával párosul. Képeinek anyaga — melyekből költészetének uralkodó motívumai rajzolódnak elő — mindig mondanivalójának, szándékainak leglényegét fejezik ki. Talán még inkább így van ez utolsó éveiben írt versei esetében, amikor a tudatos ént gyakran háttérbe szorítja a tudatnélküliség, jobban érzékelhető és megragadható a kép ösztön-kiélő, tudattalanból táplálkozó jellege.

Az anyag többszempontú vizsgálata és elemzése után két — látszólag ellentmondásos — jelenség mutatkozik. Szabolcsi Miklós szavait idézem: „1936 végén lesz klinikai az állapota. S költészetében megsokasodnak — nem a betegség jelei, hanem a betegséget leíró és megragadó versek . . . Beteg-e ez a költészet? Az a legcsodálatosabb jelenség, hogy nem az. Mindenekelőtt maga tudja legjobban, hogy mi az oka állapotának."[2]

E mellett a tény mellett — sokszor ezzel párhuzamosan — melyet az itt vizsgálandó hét megszemélyesítés is igazol — az állítás ellenkezője is igaz. Az, hogy egyrészt képeinek anyaga, — mely sokszor független a vers témájától — valamint, szűkítve a kört, a megszemélyesítések különböző típusainak mennyiségi alakulása egyértelműen József Attila betegségére, mint alakító-meghatározó tényezőre utal. Mielőtt erre vonatkozóan, csupán tájékoztatásszerűen, néhány tényszerű adatot ismertetnék, szükségesnek látszik megindokolni a megszemélyesítések elhatárolását a többi szóképtől, szólni ennek specifikus jellegéről, melynek következtében a pszichikai állapot — a személyiség — pregnánsabban nyilatkozik meg benne, mint a többi szóképben.

A megszemélyesítés legtöbb esetben antropomorfizál, így öntudatlanul is kifejezésre juttatja a költő emberekhez, társadalomhoz való viszonyát, drámaisága (az ember és a cselekvés jelenléte) pedig különösen alkalmassá teszi ennek a viszonynak dinamikus megragadására.

Török Gábor a megszemélyesítésekre vonatkozó adatai (Török Gábor: A líra: logika) József Attila megszemélyesítéseinek egyre csökkenő tendenciájáról beszélnek; összehasonlításképpen: míg 1930-ban 3,86 sorra jut egy megszemélyesítés, addig ez az arányszám 1936-ban 8,92; 1937-ben pedig 9,46. Ez a legmagasabb arányszám a költő egész pályája során; az antropomorfizáló hajlam ilyen mértékű csökkenése nyilvánvaló kapcsolatban van a költő ekkor kulmináló betegségével. Az 1936—1937-ben keletkezett versek megszemélyesítései is sokat árulnak el a költő állapotáról. A perszonifikációk tárgyát (tehát azt, ami perszonifikálódik) vizsgálva kitűnik az elvont fogalmak abszolút többsége a természeti jelenség, a tárgy, a növény, az állat kategóriákkal szemben; az előfordulás aránya abban az irányban egyenletesen csökken, ahogyan az elvont fogalomtól — az előbbi kategóriákon keresztül — elérkezünk az emberig. (Ugyanez a tendencia olvasható ki Török Gábor adataiból is, az évenkénti elvont fogalmak, ill. konkrét dolgok megszemélyesítéseinek számarányát illetően.)

Ugyanilyen tanulságos a megszemélyesítések számszerű megoszlása az egyes verseken belül. Ha az 1936—37-ből való versekből — az előfordulási szám szerint — sort alkotunk, a különböző típusú költemények viszonylag tiszta elkülönülését figyelhetjük meg. A sor elején — (a legkisebb előfordulási számúak között) találjuk a következő verseket: *Karóval jöttél, Kész a leltár, Szürkület, Ha nem szorítsz, Légy ostoba, Azt mondják, Száradok, törődöm, Négykézláb másztam.* A sor végén viszont olyan versek foglalnak helyet, mint a Flóra-ciklus darabjai, a *Gyermekké tettél, a Flórának*, az *Ars poetica, A Dunánál*, s végül az *Arany* c. versek.

[1] L. Charles BAUDOUIN: Le symbole chez Verhaeren, Genève 1924. Ld. Helikon, 1966. 246. A kép törvényei és a költői szimbólum.
[2] SZABOLCSI Miklós: Költészet és korszerűség, Bp. 1959. (Egy válogatás elé) 41.

A perszonifikációk alanyát vizsgálva az elvontak közül a szerelem, a vágy és a halál fogalmak számbeli többsége hívja fel magára a figyelmet; hűen mutatván a költő ekkori érzelmi struktúráját.

Ezt a szélsőséges helyzetet vizsgálva tehát — (egyrészt a kép természete, vagyis az antropomorfizáló jelleg; másrészt pedig a költő pszichikai állapota teszi szélsőségessé) a kép szuverenitása, vagyis az alkotó tudatától való viszonylagos függetlenedése élesebben bontakozik ki, mint egyéb szituációkban. Azok a képek, melyeket az alábbiakban vizsgálok, az előbb említett, ezzel párhuzamos tendenciát illusztrálják; a költői tudatosság győzniakarását az ösztönvilággal szemben; a szellem ellenőrző-koordináló szerepét, a költő mindennek ellenére megőrzött racionalitását az irracionális erők fojtogató gyűrűjében.

A következő hét megszemélyesítésről van szó:

1. Könnyű emlékek, hova tűntetek?
Nehéz a szívem, majdnem zokogok,
Már nem élhetek meg nélkületek,
már nem fog kézen, amit megfogok.
(Könnyű emlékek)

2. Kitetszik, mily üres dolog,
mily világ visszája bolyog
bennem, mint lélek, a lét türelme.
(Kiknek adtam a boldogot)

3. Meghalni lélekzetemet
fojtom vissza, ha nem versz bottal,
és *úgy nézek farkasszemet,*
emberarcú, a hiányoddal!
(Bukj föl az árból)

4. *És hallgatom a híreket,*
miket mélyemből enszavam hoz.
(Irgalom)

5. *Bánat szedi szét eszemet,*
Ha megtudom, mire jutottam.
(Talán eltűnök hirtelen)

6. Nemcsak a lágy,
meleg öl csal, nem csak a vágy,
de odataszít a muszáj is.
Ezért ölel minden, ami asszonyra lel,
míg el nem fehérül a száj is.
(Nagyon fáj)

7. *Dolgaim is úgy hallgatják személyem*
mint bolond tanárt az üres padok
(... Aki szeretni gyáva vagy)

A fentebb említett spontán, közvetett jelenségektől eltérően ezekben a képekben közvetlenül és akaratlagosan nyilatkozik meg a betegség; a költő tudatosan választotta, tudatosan alkalmazta őket lelkiállapota leírásához; hiteles, helyenként tudományos pontosságú képet adva arról.

Hogyan lehet a „hiánnyal" farkasszemet nézni? Mi az a világ visszája? Mit akar mondani azzal a költő, hogy „már nem fog kézen, amit megfogok"? — Ezekben a képekben két tendencia ad absurdum vitele fonódik össze. Az egyik: az absztrakció; az általánosítás; a másik a konkretizálás, a tudatosítás. Hogyan szolgálja ez a módszer, ha úgy tetszik — költői technika — a költő szándékát; hogyan képes kifejezni — és miért pont így fejezi ki saját idegrendszerének torzulásait?

„Már nem fog kézen, amit megfogok." A kép — a perszonifikáció tárgya — a legtágabb értelmezést is megengedi — „Amit megfogok": ez mindenre vonatkozhat, vonatkozik, amivel a költő kapcsolatban áll; ami létezési szféráján belül esik. Ez az abszolút általánosítás konkretizálódik a tulajdonképpeni megszemélyesítési folyamatban: „már nem fog kézen". A kézfogás az egyik legkonkrétebb, leghétköznapibb — szójátékot alkalmazva: legkézenfoghatóbb cselek-

vésforma. A kép: a tudatosítás, a pontos megfogalmazás eszköze és egyben a forma, melyben realizálódik.

Ez a kép az elidegenedés konkrét megfogalmazása. Ennek ellenére Török Gábor megállapítását is helytállónak érzem: „Ha a szókép két oldalának kölcsönhatásáról nem feledkezünk meg, akkor világosan láthatjuk, hogy az ábrázolt valóságelem a szókép következtében tartalmának ellentmondva is emberiesedik a művész kezében."[3]

Emberiesedik — mert a kép konkretizációs folyamata szinte gyengéd, meghitt hangulatot ébreszt: a kézenfogás a gyerekkort idézi, egyszersmind azonban a gyámoltalanságot és kiszolgáltatottságot, védtelenséget is — a magáramaradt lélek védtelenségét, melyet az emlékek kicsi ólomkatonái sem védhetnek már meg.

A „világ visszája" kifejezést ennél is nagyobb mértékű absztrahálás hozta létre; első pillanatra groteszk képnek tűnik — realitása mélyen gyökerezik. Találó, sűrített kifejezés — kifejezi a költő és a világ viszonyát: azaz, hogy ő a világnak már nem valódi arcát, hanem mintegy fonákját érzékeli; a dolgok nem a maguk valóságában, hanem a beteg lélek fénytörő prizmáján át, önmaguk torzképeként realizálódnak a személyiség számára.

Az okokról szólva az adott kor társadalmi valóságát az elsők között kell említeni. Maga József Attila írja: „A neurózis a feloldhatatlan társadalmi ellentmondások visszatükröződése az egyén tudatában . . . Az életösztön úgy kerül szembe a társadalom életösztönével, ahogy a szükségletek kielégítésére szolgáló hasznos cikkek termelése ellentmondásba jut az értéktárgyak termelésével . . ."

Hogy az idegenség — az ember és világ-idegenség pontosan milyen helyet foglal el az okok és okozatok bonyolult láncolatában, melyet betegségével kapcsolatban szoktak boncolgatni — ezt meghatározni meglehetősen meddő vállalkozás lenne. Egyfelől tényként fogadhatjuk el magának a költőnek a meghatározását és az adott — jól ismert — társadalom embertelenségét — melytől egy egészséges lélek elfordulása természetesnek látszik. Másfelől pedig tény, hogy a költő pszichikai állapotának is függvénye-következménye az ilyen fokú elidegenedettség — mely csak részben társadalmi természetű. Lényeg az, hogy azok a versek, melyeket ez a bonyolult ok-okozat láncolat létrehozott, közvetlenül egy beteg, bomlott idegrendszer termékei, s ez elemzésüknek nem elhanyagolható szempontja kell hogy legyen.

E rövid kitérő után térjünk vissza az elemzett képekre. A 3. példa: „és úgy nézek farkasszemet, emberarcú, a hiányoddal". A hiány magának a negatívumnak, a nemlétezésnek adekvát jele, vagyis abszolút értelemben fejezi ki ezt a fogalmat. A „hiány" még a semminél is kevesebb — hiszen a semmi puszta nemlétezést jelöl, míg a hiány olyan nemlétezést, amelynek helyén valami létezőnek kellene lennie. Ezzel néz tehát farkasszemet a költő — pontosan: az Isten, az „emberarcú" hiányával. A „farkasszemet néz" megint csak konkrét cselekvést jelöl; az elvonatkoztatás itt is konkretizálással kapcsolódik.

A negyedik példa: „És hallgatom a híreket, miket mélyemből enszavam hoz." Ez a kép már egészen közvetlenül, a betegség egy megjelenési formáját, tünetét ragadja meg.

„A gondolkodás alaki zavarai között első helyen említendő a gondolattolongás és gondolatelakadás. A gondolattolongás hol meghatározott irányt vesz, amikor a betegnek egy meghatározott irányban támadnak nagy sokaságban ‚gondolatai', hol pedig minden összekötő központi témaösszetartó erő nélkül, zagyva, kusza rendben kapcsolódnak egymáshoz az egyes elemek . . . Az utóbbi esetben ‚idegen erők befolyásaként' értékeli azokat (pl. „. . . . a szavak, gondolatok csak úgy jönnek belőlem, nem is én gondolom ki, nem is én mondom . . .')"[4]

A kétféle — a költői és tudományos — megfogalmazás lényegileg ugyanazt fejezi ki. Amit még hozzá kell fűzni: ebben a képben az énhasadás állapotának szinte tökéletes megragadását adja a költő. Hallgatom a híreket: ez az egyik én; miket mélyemből enszavam hoz; vagyis a másik én. Bizarr, groteszk hatású maga a „mélyemből" kifejezés. Gyakran használjuk: a „szíve mélyén", a „lelke mélyén" szókapcsolatokban. A „mélyemből" kétségtelenül az intellektus, a személyiség legrejtettebb szféráira utal, sűrítetten és általánosítva fejezi ki mindezt, s ennek következtében rendkívül elvontan is. Erre a megszemélyesítésre is vonatkozik az előzőekkel kapcsolatos megállapítás: a költő a leghétköznapibb konkrétsággal (hallgatom a híreket, melyet . . . hoz) ruházza fel a csupa-absztrakció testet. De Török Gábor fejtegetése is ide illik — minden absztrakciós-konkretizációs folyamat lényegileg az antropomorfizációnak van alárendelve: elsősorban ez határozza meg a kép hatását.[5] Az ötödik megszemélyesítés: „Bánat szedi szét eszemet".

Az absztrakció itt kisebb fokú, mint a többi megszemélyesítésben; bár értelme, értelmezhetősége a köznyelvinél természetszerűleg lényegesen tágabb. A bomló értelem itt elsősorban

[3] TÖRÖK Gábor: A líra: logika 123.
[4] Pszichiatria. Szerk. NYÍRŐ Gyula 335.
[5] TÖRÖK Gábor: i. m. 123.

érzelmi megközelítésben jelenik meg; s az egyszerű „szétszed" ige köti össze az értelem (ész) és az érzelem (bánat) két szélső pólusát.

A többi idézett megszemélyesítés is hasonlóan értelmezhető. A hatodik példa „muszáj" és „minden" szavai szintén nagymértékű elvonatkoztatás, ill. általánosítás termékei. A „muszáj" („kell" értelemben) szófajváltása elég gyakori, még a köznyelvben is megtalálható: „nagy úr a muszáj". Ezért ez az elvonatkoztatás nem tűnik annyira szokatlannak. A másik megszemélyesítés tárgya a „minden" (ezért ölel minden, ami asszonyra lel) már meglepőbb; a mindenki helyett a minden névmás használata az ölel cselekvést kiterjeszti az emberi lényeken túl az egész természetre, az egész élő és élettelen világra. Erről az oldaláról nézve nem is beszélhetünk valódi megszemélyesítésről, tulajdonképpen ennek ellenkezője történik. Logikailag azonban a „minden" általános névmás terjedelmébe tartozó összes tárgy, dolog vagy élőlény az „ölel" ige által perszonifikálódik. Valamiféle pánszexualizmus is bújkál ebben a képben; ez azonban nem specifikus, egyedi jelenség. Hasonló szerkezetű ez a kép, mint az első példa: a megszemélyesítésnek ott sem volt konkrét tárgya, csupán körülírja a költő egy alanyi mellékmondattal; értelmezhetőségi szférája így rendkívül tág.

„nem fog kézen (az) amit megfogok
ezért ölel minden (ami) asszonyra lel"

Az előbbivel ellentétben itt elsősorban az absztrakció érvényesül — a költő érzelmi kudarcai, tragédiái sűrűsödnek ebben a képben. A „minden"-fogalom végletes általánosságra megrázóan érzékelteti a költő — konkrét — személyiségének negatív (tragikus) viszonyulását magához a konkrétumot, a perszonifikációt hordozó „ölel" igéhez.

Végül hosszabb elemzés szükséges az utolsó megszemélyesítéssel kapcsolatban:

„Dolgaim is úgy hallgatják személyem,
mint bolond tanárt az üres padok."

Ebben a képben két megszemélyesítés alkot egy hasonlatot. A hasonlat két oldalát a következőképpen ábrázolhatnánk:

1. Dolgaim ····· üres padok
2. hallgatják ——→
3. személyem ····· bolond tanárt

A két hasonlat három—három eleme (a hasonlóban a „hallgatják" ige odaérthető) egymás pontos megfelelői. Az első hasonlatnak önmagában is volna értelme, a hasonló azonban konkretizálja a hasonlított által elvontan megfogalmazott gondolatot. Az első az elvont fogalmak, a második a konkrét tárgyak perszonifikációs körébe tartozik. A második úgynevezett közvetett megszemélyesítés, hiszen a „hallgatják", az első sor igei állítmánya csak közvetetten hat az „üres padok"-ra vonatkozóan.

A személy (egyén) és a (normális körülmények között interiorizált) külvilág kóros, végső eltávolodását érzékelteti az első kép. A költő számára saját cselekedetei, megnyilvánulásai, „dolgai" is idegenné válnak:„ A derealizáció a külvilág átalakulásának kóros élménye, amikor a beteg úgy veszi észre, hogy az őt körülvevő világ átalakult, hidegebbnek, idegenszerűbbnek, tőle távollevőnek éli azt meg . . . Az elidegenedésnek ez az érzete annyira kifejezetté válik hogy, a beteg egyes testrészeit nem érzi, de nem istartja magáénak. . ."[6]

A betegség pontos rögzítése ez, végső tudatosítása, képben való konkretizáció segítségével. Az első kép az abszolút elvonatkoztatás: a „dolgaim" fogalomnál általánosabbat aligha találhatunk, szinte minden fogalom ennek körébe tartozik. Ez után következik a perszonifikáló ige: „hallgatják" — amelynek értelmét tulajdonképpen csak a második sor, a második kép rögzíti és világítja meg. A személyem: a dolgaimmal ellentétben e legegyedibb fogalom. A megszemélyesítés így önmagában nem teljes. A második sor: bolond tanárt hallgatnak üres padok. A két negatív töltésű jelző nemcsak a „tanár" és a „pad" főnevekre vonatkoztatható, jelentésük átsugárzik a velük párhuzamos elemekre is.

A vázlatot tehát így egészíthetjük ki:

elvont	Dolgaim	←——	üres padok	konkrét
	hallgatják	——→	.....	
	személyem	←——	bolond tanárt	

[6] NYÍRŐ Gyula: i. m. 334.

A két megszemélyesítést tehát több szál is egybeszövi. Egymásnak ellentétei (elvont ↔ konkrét), egyúttal strukturálisan megfelelnek egymásnak, szemantikailag és szintaktikailag pedig kölcsönösen kiegészítik egymást. A kép ilyen nagyfokú megalkotottsága, megszerkesztettsége döbbenetes hangulati hatást sugároz. A bolond tanárt hallgató üres padok képe, mely az iskolai környezetből veszi motívumát, szánalmas, ugyanakkor szerencsétlen és elkeseredett embert állít elénk. Éppen ez a félelmetes József Attila utolsó verseiben: személyének, a „bolond tanárnak" pontos és lelkiismeretes magyarázata — saját betegségéről; mértanilag megszerkesztett képekbe transzponálva, tiszta formába öltöztetve.

Az absztrakcióból és konkretizációból felépített költői kép — talán nem elhamarkodott ez a megállapítás — a kortárs költészet egy részének is egyik fontos jellemzője. József Attila költészetének ez a vonulata — az elidegenedést kifejező, preegzisztencialista versek — intenzíven folytatódik a mai magyar költészetben is. Nem csupán József Attila „modernségéről" van szó, hanem arról is, hogy az elidegenedés napjainkban divatos életérzésének kifejezését a fentebb említett szókép-típus tovább szolgálja.

Erdődy Edit